

Magyarország régi katonai térképeinek helytörténeti hasznosítása

Művelődéstörténeti kutatásaink egyik feladata, hogy feltárja és fényt derítsen a magyar térképezés múltjára, valamint megvizsgálja az ország felméréseivel összefüggő, ránk maradt archív anyagokat és minden olyan térképet, amely elődeink munkásságát dicséri.

Hazánkban a 17. századtól kezdődött a magasabb kulturális, technikai és katonai igényeket mind jobban kielégítő térképészeti és tájleíró tevékenység. Egy-egy nagyobb területnek, tájegységnek, részletes térképi ábrázolása a 17. században — a megindult fejlődés ellenére — elég ritkán fordul elő. A korabeli tereptani ábrázolások elsősorban oklevelek szöveges részeiben vagy azok mellékleteiben lelhetők fel; ebben az időben kezdődött meg a kisebb körzetek viszonylag pontos felmérése.

A 18. század kezdete jelentős állomása a hazai térképábrázolásnak. Az 1709-ben készült *Johann Christoph Müller* féle térkép már az egész ország területét viszonylag pontosan ábrázolja. Térképtörténeti irodalmunk az adott kor legjobb közhasználatú térképeként tartja számon. Ennek egyik bizonyítéka, hogy még mai szemmel vizsgálva is meglepő pontossággal ábrázolja a Duna Esztergom és a Száva közötti szakaszát. Méretaránya (1:550 000) miatt azonban — függetlenül attól, hogy az addigi legpontosabb adatokra támaszkodott — nem tudta kielégíteni a polgári és katonai igényeket.

A hadviselésben és a harcászati bekövetkezett változások a 18. században mindinkább megkövetelték a térképészet önálló hadi — katonai — ágazatának kialakítását. A részletes és nagy körzeteket átfogó terepfelmérések megkezdését a háborúkban egyre nélkülözhetetlenebb térképek hiánya sürgette, végrehajtásuk fontos állami feladattá vált. Jellemző a korabeli állapotot, hogy a hadseregek a hétéves háború (1756—63) idején megbízható térképek hiányában még saját országuk területén is nehezen tudtak manőverezni. Ennek következtében a csapatok elsősorban a terep állandó és részletes — emiatt gyakran hosszadalmas — tanulmányozására, felderítésére, a sokszor bizonytalan és megtévesztő helyi információk beszerzésére kényszerültek. E kedvezőtlen tapasztalat készítette *Daunt, Mária Terézia* tábornagyát arra, hogy a háború befejeztével — a Haditanács hozzájárulásával — javasolja a birodalom országainak részletes katonai felmérését. A haditanács írásban benyújtott előterjesztésére Mária Terézia a következő megjegyzést írta: „Teljesen egyetértek és a munkát, különösen Magyarországon, nem lehet eléggé sürgetni!”

A térképek előállításának és felhasználásának elsősorban állami — katonai — célokat szolgált, így természetesen, hogy különleges rendszabályok bevezetése vált szükségessé mind a titoktartás, mind pedig a felmérési adatok és az elkészített térképek tárolása-őrzése területén. Ennek következtében, a katonai célokat szolgáló felmérések a polgári kartográfia fejlődésére közvetlenül nem gyakorolhattak kedvező hatást és az általános országismeretet sem gazdagították. Jellemző Magyarország vonatkozásában a *Müller Ignác* által 1769-ben készített — elsősorban katonai rendeltetésű —, részletessége miatt igen figyelemreméltó (1:360 000) méretarányú) térkép, amely a katonai körök túlzott óvatossága miatt nem kerülhetett nyilvánosságra. E térkép felhasználását illetően *II. József császár* rendelete így szól: „A Müller-féle térkép a magyar rendeknek a legnagyobb óvatossággal kiadható. Csak egy emberre bízható, aki gondos megőrzés alá veszi és felelős azért, hogy az sem részben, sem egészben soha nyilvános használatra ne jusson.” A bécsi hadilevéltárban őrzött és Magyarországra vonatkozó I. katonai felmérés felvételi lapjai közül magánszemélynek első ízben 1840-ben engedték néhány magyarországi lap lemásolását.

A hazai Hadtörténelmi Térképtár önálló működését tekintve alig több mint fél-évszázados múltra tekint vissza. A gyűjtemény anyagáról elmondható, hogy gazdag — közel félmillió térkép és csaknem 200 000 légifénykép — állományával hazánk legnagyobb térképtárai közé sorolható. A katonai felmérések és a légifényképek tekintetében a Hadtörténelmi Térképtár Magyarország legnagyobb gyűjteménye. A gyűjtemény kultúrtörténeti szempontból legjelentősebb és legnagyobb része a különböző időszakokban végrehajtott magyarországi katonai felmérések térképanyaga. Térképtárunkban megtalálható és a kutatók rendelkezésére áll:

— az 1782—85 között végrehajtott I. katonai felmérés 1:28 800 méretarányú szelvényei,

— az 1829—66 között végrehajtott II. katonai felmérés 1:28 800 méretarányú szelvényei,

— az 1872—1884 között végrehajtott III. katonai felmérés 1:25 000 méretarányú szelvényei.

A III. katonai felmérés során hazánk területének egy jelentős részéről fennmaradtak és gyűjteményünkben megtalálhatók az eredeti, színes kéziratos szelvények is. A kutatómunkát — különösképpen a helytörténeti-honismereti tevékenységet — a térképszelvények értékelese mellett elősegítheti még az első katonai felméréssel egyidőben készített úgynevezett országleírás, amely kiegészíti a térképi ábrázolást.

A rendelkezésre álló légifotók kutatási célokra való felhasználását a HM Térképészeti Szolgálatának főnöke által kiadott utasítás szabályozza. Tapasztalataink és a statisztikai adatok is azt igazolják, hogy az elmúlt évtizedben mind több kutató és érdeklődő keresi fel személyesen vagy levélben a Hadtörténelmi Térképtárat, adatgyűjtés, illetve ismeretgyarapítás céljából. A növekvő érdeklődést természetesen tartjuk és örömünkre szolgál. Hazánk területének első átfogó részletes felmérésétől napjainkig csaknem 200 év telt el. Az említett három katonai felmérést különböző társadalmi, természet földrajzi, technikai és településtörténeti viszonyok között hajtották végre, s a nyilvánosság elől elzárva sokáig nem állhattak a kutatók rendelkezésére. Ma már ez a kötöttség megszűnt. A jelkulcs, a méretarány és az egységes szelvényezés lehetőséget ad a fejlődés, a változás összehasonlítására. A régi térképszelvények hű képet mutatnak a földfelszín természetes és mesterséges tereptárgyainak korabeli helyzetéről, állapotáról, alkalmat termelve a mai ismeretekkel történő összehasonlításra.

A kutatómunka megkönnyítése és a térképtár anyagának kiméltése céljából a Hadtörténelmi Térképtár munkatársai segédletet dolgoztak ki, amelyet a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Múzeumából szerezhetnek be az érdeklődők. Ez a segédlet

ELSŐ KATONAI FELVÉTELÜNK
MAGYARORSZÁGI LAPJAINAK MUTATÓJA (1782-85)
FELMÉRÉSI IDŐPONTOK

XVI
XVII

• 1782
• 1783
• 1784
• 1785

hazánk területének valamennyi 1970-ben szereplő és az akkor érvényben lévő helységnévvel bejegyzett települést tartalmazza ABC sorrendben. Megtalálható benne, hogy az adott helység a három katonai felmérés során készített térképszelvény melyikén található meg. A települések sorolásánál a szerkesztők feltüntették a jelentősebb puszták, állami gazdaságok hovatartozását is.

A Hadtörténelmi Térképtár — gazdag gyűjteményével — az ismeretek közreadásával kívánja szolgálni hazánk közelebbi és távolabbi múltjának mind jobb és szélesebb körű megismerését.

N. Ipoly Márta